

dr hab. Wiesław Bondyra, prof. UMCS
Instytut Historii
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
w Lublinie
wieslaw.bondyra@mail.umcs.pl

Lublin, dnia 31.01.2026 r.

Ocena dorobku naukowego dr. Jacka Krochmala
w postępowaniu habilitacyjnym w dziedzinie nauk humanistycznych w
dyscyplinie historia

Krótki zarys sylwetki zawodowej Habilitanta

Pan dr Jacek Krochmal ukończył studia historyczne na Wydziale Nauk Humanistycznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, w 1989 r. uzyskując tytuł magistra na podstawie pracy *„Innowiercy w kaznodziejstwie Fabiana Birkowskiego”*, napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Wiesława Müllera. Praca ta była dwukrotnie nagradzana jako najlepsza w dziedzinie historii. W 1994 r. na tej samej Uczelni uzyskał tytuł doktora, pisząc rozprawę *„Żydzi a chrześcijanie w Przemyślu w latach 1559-1772”*, także pod opieką promotorską profesora Müllera. Również i ta praca spotkała się z uznaniem i już w wersji drukowanej została w 1999 r. wyróżniona w konkursie Polskiego Towarzystwa Historycznego.

Po ukończeniu studiów przez okres dziesięciu lat był zatrudniony w Archiwum Państwowym w Przemyślu, a następnie do 2008 r. był kierownikiem Zakładu Naukowego Archiwistyki w Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w Warszawie. Od tego ostatniego roku do chwili obecnej jest zastępcą dyrektora Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie do spraw naukowych, wydawniczych i edukacyjnych.

Opinia o najważniejszym osiągnięciu naukowym

Wskazana przez Habilitanta jako główne osiągnięcie naukowe dla przeprowadzenia oceny została nader obszerna, wręcz monumentalna, monografia pt. *Peryferyjna eparchia. Prawosławna diecezja przemyska do roku 1596*, Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa 2024, ss. 1312. Recenzentami wydawniczymi byli profesorowie Andrzej Janeczek i Adrian Jusupović. Praca poświęcona dziejom prawosławnej eparchii przemyskiej do momentu zawarcia unii brzeskiej stanowi jedno z najdonioślejszych osiągnięć współczesnej historiografii dotyczącej Kościoła Wschodniego w dawnej Rzeczypospolitej. Autor podejmuje problematykę trudną zarówno pod względem źródłowym, jak i interpretacyjnym, obejmującą długi horyzont czasowy oraz wielość uwarunkowań politycznych, społecznych i religijnych. Efektem jest praca o charakterze syntetyczno-analitycznym, która w sposób kompleksowy rekonstruuje funkcjonowanie eparchii przemyskiej jako zachodniego krańca metropolii kijowskiej, a zarazem jako przestrzeni intensywnego kontaktu dwóch tradycji chrześcijańskich.

Już we wstępie Autor jasno definiuje cele badawcze oraz przyjętą perspektywę metodologiczną. Centralną kategorią interpretacyjną staje się pojęcie „peryferyjności”, rozumiane nie w sensie *marginalizacji*, lecz jako szczególna forma uczestnictwa w strukturach metropolitalnych. Diecezja przemyska ukazana zostaje jako jednostka pozostająca na obrzeżach prowincji kościelnej, lecz jednocześnie aktywnie reagująca na impulsy płynące z jej centrum oraz z otoczenia politycznego Rzeczypospolitej. Takie ujęcie pozwala Autorowi uniknąć lokalnego partykularyzmu i wpisać dzieje eparchii w szersze procesy zachodzące w świecie prawosławnym Europy Środkowo-Wschodniej.

Na szczególne podkreślenie zasługuje imponujący zakres bazy źródłowej. Autor sięga po szeroki korpus materiałów archiwalnych (metryki królewskie, dokumenty starostw, akta kapitulne, księgi miejskie), bogaty zestaw źródeł drukowanych oraz rozległą literaturę przedmiotu w kilku językach. Tak skonstruowany aparat badawczy umożliwia nie tylko rekonstrukcję faktografii, lecz także krytyczną rewizję utrwalonych w historiografii interpretacji. Widoczna jest przy tym konsekwentna praktyka krytyki źródeł, polegająca na oddzielaniu informacji pewnych od hipotetycznych oraz na wskazywaniu mechanizmów powstawania późniejszych narracji.

Struktura monografii jest klarowna i logiczna. Po rozbudowanym wstępie następuje sześć obszernych rozdziałów, prowadzących czytelnika od zagadnień genezy eparchii, przez analizę jej terytorium i struktur kościelnych, aż po kryzys XVI wieku i wydarzenia bezpośrednio poprzedzające unię brzeską. Całość zamyka syntetyczne zakończenie, a integralną częścią tomu są rozbudowane aneksy, bibliografia oraz indeksy. Taki układ sprzyja stopniowemu pogłębianiu narracji i pozwala na wieloaspektowe ujęcie badanego problemu.

Rozdział pierwszy, poświęcony dziejom diecezji do połowy XVI wieku, dotyka jednego z najbardziej problematycznych zagadnień: kwestii początków biskupstwa przemyskiego. Autor z dużą ostrożnością odnosi się do tradycyjnych przekazów, wskazując na rolę późniejszych falsyfikatów hramot oraz ich legalizacji w XVI wieku w kształtowaniu obrazu wczesnych dziejów eparchii. Szczegółowa analiza tych dokumentów pozwala zdemaskować mechanizm „przenoszenia wstecz” stanu późniejszego na wieki wcześniejsze, co w starszej historiografii prowadziło do konstruowania fikcyjnych list biskupów oraz anachronicznych narracji. Ta część pracy ma charakter fundamentalny dla dalszych rozważań, gdyż oczyszcza pole badawcze z obciążen wynikających z bezkrytycznego wykorzystania źródeł.

Autor umiejętnie wpisuje początki eparchii w kontekst politycznych dziejów pogranicza polsko-ruskiego, uwzględniając zmienne losy Przemyśla oraz jego funkcję jako ośrodka władzy książęcej. Zarysowane zostają także relacje między strukturami cerkiewnymi a organizacją państwową, co pozwala lepiej zrozumieć uwarunkowania rozwoju lokalnego episkopatu. W tym miejscu szczególnie wyraźnie widoczna jest zdolność Autora do łączenia perspektywy instytucjonalnej z analizą szerszego tła historycznego.

Rozdział drugi, zatytułowany *Terytorium – struktury kościelne – życie religijne*, przynosi szczegółową rekonstrukcję zasięgu eparchii oraz dynamiki rozwoju jej sieci parafialnej. Autor przedstawia precyzyjne zestawienia dotyczące liczby cerkwi i ich rozmieszczenia, a następnie interpretuje je w świetle procesów osadniczych, zwłaszcza kolonizacji wołosko-ruskiej. Na tym tle ukazuje się specyfika eparchii przemyskiej, która na zachodzie wykraczała poza granice łacińskiej diecezji przemyskiej, wkraczając na kanoniczne terytorium diecezji krakowskiej. Ten fakt Autor trafnie interpretuje jako rezultat braku alternatywnych struktur cerkiewnych na zachód od Przemyśla.

Szczególnie wartościowe są fragmenty poświęcone mechanizmom fundowania cerkwi. Autor pokazuje, że inicjatywy te były wynikiem współdziałania wielu aktorów: monarchów, starostów, możnowładców, duchowieństwa oraz lokalnych wspólnot. Analiza dokumentów fundacyjnych pozwala uchwycić motywacje religijne, ale także praktyczne aspekty troski o „zbawienie dusz” poddanych. W ten sposób książka wnosi istotny wkład do badań nad codziennym funkcjonowaniem tolerancji wyznaniowej w Rzeczypospolitej, ukazując ją nie jako abstrakcyjną zasadę, lecz jako splot konkretnych decyzji administracyjnych i lokalnych negocjacji.

Autor podejmuje również próbę porównania potencjału instytucjonalnego Cerkwi prawosławnej i Kościoła katolickiego na tym samym obszarze. Zestawienia liczby cerkwi i kościołów parafialnych pozwalają lepiej zrozumieć skalę obecności obu wyznań oraz ich

zakorzenienie społeczne. Jednocześnie Autor zachowuje ostrożność interpretacyjną, wskazując na różnice terytorialne oraz ograniczenia źródłowe, które utrudniają tworzenie prostych modeli porównawczych.

Już w tej części pracy wyraźnie zaznacza się jedna z głównych tez monografii: eparchia przemyska była przestrzenią długotrwałego współistnienia dwóch Kościołów, które od XIV wieku musiały wypracowywać praktyczne zasady koegzystencji. Autor interpretuje te doświadczenia jako jeden z fundamentów późniejszej tolerancji wyznaniowej Rzeczypospolitej, podkreślając, że nie była ona wyłącznie efektem decyzji elit politycznych XVI wieku, lecz miała swoje wcześniejsze, lokalne korzenie.

Rozdział trzeci oraz czwarty wprowadzają czytelnika w problematykę kryzysu Kościoła prawosławnego w eparchii przemyskiej w XVI wieku. Autor nie ogranicza się do prostego opisu symptomów regresu instytucjonalnego, lecz podejmuje próbę jego wieloaspektowej diagnozy. Omawia zarówno kwestie dyscypliny duchowieństwa, konflikty o uposażenie, napięcia pomiędzy władzami a bractwami cerkiewnymi, jak i szersze uwarunkowania społeczno-polityczne, wpływające na kondycję lokalnej Cerkwi. Szczególnie interesująco przedstawiona została dynamika zmian zachodzących w okresie długich rządów biskupa Antoniego Radyłowskiego. Autor ukazuje go jako postać złożoną: z jednej strony podejmującą próby reformy i stabilizacji struktur diecezjalnych, z drugiej zaś funkcjonującą w realiach narastających ograniczeń ekonomicznych i organizacyjnych.

Na uwagę zasługuje fakt, iż Autor unika personalizowania kryzysu i nie sprowadza go do rzekomych zaniedbań pojedynczych hierarchów. Zamiast tego proponuje interpretację strukturalną, wskazując na długofalowe procesy osłabienia zaplecza materialnego Cerkwi, zmiany w relacjach patronackich oraz rosnącą presję ze strony środowisk katolickich. Takie ujęcie pozwala lepiej zrozumieć, dlaczego inicjatywy reformatorskie miały ograniczoną skuteczność i dlaczego eparchia wchodziła w ostatnią dekadę XVI wieku w stanie widocznego napięcia wewnętrznego.

Rozdział piąty, poświęcony przedunijnym relacjom z katolikami, stanowi jedną z najbardziej oryginalnych części monografii. Autor odchodzi tu od schematycznych ujęć opartych na opozycji „tolerancja – konflikt” i proponuje analizę wielopoziomową. Obok oficjalnego stanowiska Kościoła łacińskiego wobec „schizmatyków” omawia praktykę życia codziennego: spory o kalendarz liturgiczny, konflikty wokół budowy świątyń, ale także kontakty prywatne, małżeństwa mieszane oraz indywidualne przypadki konwersji. Dzięki temu relacje międzywyznaniowe ukazane zostają jako proces dynamiczny, negocjowany na poziomie lokalnych społeczności, a nie wyłącznie narzucany przez elity.

Szczególnie cenne są fragmenty dotyczące funkcjonowania zasady *cuius regio, eius religio* w realiach Rzeczypospolitej. Autor pokazuje, że choć formalnie nie miała ona tu zastosowania w takim kształcie jak w krajach niemieckich, to jednak w praktyce wpływała na decyzje właścicieli dóbr oraz sytuację wspólnot wyznaniowych. Jednocześnie podkreśla znaczenie lokalnych kompromisów, które często łagodziły potencjalne konflikty. W ten sposób monografia wnosi istotny wkład do badań nad społecznym wymiarem tolerancji wyznaniowej.

Rozdział szósty, zatytułowany *Od unii powszechnej do unii lokalnej*. W nim Autor rekonstruuje z dużą precyzją proces prowadzący do unii brzeskiej, ukazując go jako splot inicjatyw podejmowanych na różnych poziomach: patriarchalnym, metropolitalnym, królewskim i regionalnym. Szczególną uwagę poświęca roli patriarchatów wschodnich, które próbowały ingerować w wydarzenia w metropolii kijowskiej, obawiając się utraty jurysdykcji nad ziemiami Rzeczypospolitej. Na tym tle wyraźnie zarysowana zostaje postać Konstantego Wasyla Ostrońskiego, przedstawionego jako kluczowy aktor polityczno-religijny, zdolny wpływać na nominacje biskupie oraz mobilizować środowiska antyunijne. Autor trafnie ukazuje Ostrońskiego nie jako ideologa, lecz jako pragmatycznego przywódcę społeczności prawosławnej, działającego w oparciu o własne interesy polityczne i majątkowe. Perspektywa eparchii przemyskiej pozwala natomiast zobaczyć unię brzeską jako wydarzenie silnie osadzone w realiach lokalnych, w których decyzje hierarchów spletały się z postawami duchowieństwa parafialnego i wiernych.

Istotnym walorem monografii jest umiejętne połączenie narracji wydarzeniowej z analizą struktur kościelnych. Autor pokazuje, że odmowa przystąpienia do unii przez biskupów przemyskiego i lwowskiego znacząco wzmocniła ich pozycję w Cerkwi prawosławnej na przełomie XVI i XVII wieku, czyniąc z nich pierwszoplanowe postacie życia religijnego Rzeczypospolitej. Jednocześnie wskazuje na długofalowe konsekwencje tego wyboru, prowadzące do głębokiego podziału wspólnoty ruskiej.

Osobnego omówienia wymaga aparat naukowy książki. Rozbudowane aneksy, obejmujące wykazy cerkwi, monasterów oraz świątyń zanikłych, mają ogromną wartość dokumentacyjną i stanowią solidną podstawę dla dalszych badań regionalnych. Zestawienia te mogą być z powodzeniem wykorzystywane przez historyków, archeologów oraz badaczy dziejów osadnictwa. Również bibliografia, obejmująca imponujący zakres literatury polskiej, ukraińskiej, rosyjskiej i zachodnioeuropejskiej, świadczy o doskonałej orientacji Autora w stanie badań. Starannie opracowane indeksy osób oraz nazw geograficznych znacząco podnoszą funkcjonalność tomu.

Pod względem metodologicznym praca reprezentuje bardzo wysoki poziom. Autor konsekwentnie stosuje krytykę źródeł, jasno oddziela ustalenia pewne od hipotez i unika nadinterpretacji materiału. Na uznanie zasługuje również umiejętne łączenie historii instytucjonalnej z analizą praktyk religijnych i społecznych. Monografia wpisuje się tym samym w nowoczesny nurt historii Kościoła, który przekracza ramy tradycyjnej historiografii wyznaniowej i uwzględnia kontekst kulturowy oraz społeczny.

Podsumowując, recenzowana monografia stanowi dzieło o fundamentalnym znaczeniu dla badań nad dziejami prawosławia w Rzeczypospolitej. Autor w sposób przekonujący ukazuje eparchię przemyską jako przestrzeń długotrwałego współistnienia tradycji wschodniej i zachodniej oraz jako ważnego uczestnika procesów prowadzących do unii brzeskiej. Książka nie tylko znacząco poszerza stan wiedzy, lecz także wyznacza nowe standardy badań regionalnych nad historią Kościołów. Jest to publikacja o bardzo wysokiej wartości naukowej, która na długo pozostanie jednym z podstawowych, rzekłbym, punktów odniesienia dla badaczy zajmujących się historią religijną Europy Środkowo-Wschodniej.

Ocena pozostałych osiągnięć naukowych

Habilitant przedstawił do oceny bardzo bogaty dorobek naukowy, powstały po uzyskaniu w 1994 r. stopnia doktora, na który składa się, jak to zresztą sam skrupulatnie wyliczył w Autoreferacie: 6 książek autorskich, 10 opracowań zbiorowych, powstałych pod Jego redakcją lub współredakcją naukową, 77 artykułów w czasopismach naukowych, krajowych i zagranicznych lub też opracowaniach zbiorowych. Ponadto jest autorem 3 katalogów wystaw archiwalnych, 16 artykułów recenzyjnych i recenzji oraz 43 sprawozdań i komunikatów. Dorobek ten zasługuje na uznanie zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym.

Prace te koncentrują się wokół czterech wyodrębnionych i szeroko zakrojonych zagadnień. Są nimi: 1. dzieje Kościoła ze szczególnym uwzględnieniem Kościołów Wschodnich oraz relacji międzywyznaniowych, 2. mniejszości etnicznych, zwłaszcza ruskiej, żydowskiej i ormiańskiej, 3. dzieje miasta Przemyśla i ziemi przemyskiej, a także 4. zagadnienia szeroko rozumianej archiwistyki, co ściśle związane jest z charakterem wykonywanej pracy zawodowej. Z tego względu w kręgu zainteresowań Pana Doktora znalazły się również kwestie, ogólnie zarysowane jako wspólne polsko-ukraińsko-litewskie dziedzictwo szlacheckiej Rzeczypospolitej.

W tej sporej różnorodności tematycznej, wspólną cechą tych publikacji jest solidne osadzenie źródłowe, a także wysoki poziom edytorski. Teksty są starannie udokumentowane, a formułowane wnioski wyważone, z wyraźnym oddzieleniem faktów od hipotez. Jednocześnie Habilitant potrafi syntetycznie ujmować złożone procesy historyczne, co szczególnie dobrze widoczne jest w partiach podsumowujących większe całości problemowe.

Podsumowując, dorobek naukowy dr. Jacka Krochmala w kategorii pozostałych osiągnięć należy również ocenić bardzo wysoko. Jest to dorobek dojrzały metodologicznie i istotny poznawczo. Pan Doktor wniósł i ciągle wnosi znaczący wkład w badania nad dziejami prawosławia, stosunkami wyznaniowymi oraz historią społeczną pogranicza w dawnej Rzeczypospolitej. Jego prace wypełniają ważną lukę w historiografii regionalnej, a zarazem posiadają wyraźny potencjał interpretacyjny dla badań ogólnych. Całokształt osiągnięć świadczy o ugruntowanej pozycji naukowej. Widoczna jest również stopniowa obecność Jego prac w obiegu międzynarodowym, zwłaszcza w kontekście badań nad Europą Środkowo-Wschodnią.

Wniosek końcowy

Biorąc pod uwagę wszystkie wyżej wspomniane dokonania naukowe dr. Jacka Krochmala, stwierdzam, iż w zupełności odpowiadają one wymaganiom określonym w art. 219 ust. 1 pkt. 2 i 3 ustawy z 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* [Dz.U. z 2020 r., poz. 85 z późniejszymi zmianami], mogą stanowić podstawę do ubiegania się o uzyskanie stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie historia. Wartość merytoryczną i metodologiczną przedstawionego dorobku naukowego, a zwłaszcza głównego osiągnięcia, oceniam bardzo wysoko. W związku z czym z całym przekonaniem wnioskuję o dopuszczenie Pana Doktora do procedowania w dalszych etapach postępowania habilitacyjnego.

Lublin, dnia 31.01.2026 r.

Z wyrazami szacunku

Wiesław Bondyra

